Ελένη Κονσολάκη-Γιαννοπούλου

Νέα προϊστορικά ευρήματα από την Τροιζηνία

Οι ανασκαφές της δεκαετίας 1995-2005 στη γεωγραφική περιοχή της Τροιζηνίας (όπου συμπεριλαμβάνονται ο Πόρος, ο Γαλατάς, η Τροιζήνα και τα Μέθανα) μάς έχουν προσφέρει μια πληθώρα νέων στοιχείων για την Εποχή του Χαλκού σε αυτόν τον χώρο του Σαρωνικού και έχουν αλλάξει εντελώς τη φτωχή εικόνα που είχαμε για την προϊστορία του από την παλαιότερη αρχαιολογική βιβλιογραφία.[1]

Πόρος, Κάβος Βασίλη

Ένας νέος πρωτοελλαδικός οικισμός εντοπίσθηκε πρόσφατα στο ΒΑ τμήμα του Πόρου, σε μια γλωσσοειδή προεξοχή της ξηράς που ονομάζεται «Κάβος Βασίλη» (*Εικ. 1,* θέση 1). Η πρωτοελλαδική εγκατάσταση βρίσκεται πάνω σε ένα βραχώδες ύψωμα, απόκρημνο προς τη θάλασσα, που γειτονεύει με έναν υπήνεμο όρμο, πρόσφορο για τον ελλιμενισμό μικρών σκαφών *(Εικ. 2)*. Η θέση αντικρίζει κατευθείαν το νησί της Αίγινας *(Εικ. 7)* και έχει άριστη εποπτεία του Σαρωνικού κόλπου, έως τα δυτικά παράλια της Αττικής.

Κατά την ανασκαφή που διενεργήθηκε εδώ στο διάστημα 2001-2002 ερευνήθηκε μόνον ένα μικρό μέρος του πρωτοελλαδικού οικισμού,[2] η συνολική έκταση του οποίου μπορεί να υπολογισθεί, από τις επιφανειακές ενδείξεις, γύρω στα 15 στρέμματα. Η έκταση αυτή αντιστοιχεί σε μια μετρίου μεγέθους πρωτοελλαδική κωμόπολη, σύμφωνα με τα γενικότερα δεδομένα της περιόδου.[3] Τρία μεγάλα κύρια κτίρια (Κτίρια Α, Β και Γ, εμβαδόν 40-50 $μ^2$), όλα στραμμένα προς τα ανατολικά-νοτιοα-

1. Βλ. Φαράκλας (1972), 17-21 και Επίμετρο 3, 1· Hope-Simpson & Dickinson (1979), 54-56. Για τη χερσόνησο των Μεθάνων ειδικότερα, βλ. C. Mee & G. Taylor, "Prehistoric Methana", στο C. Mee & H. Forbes (επιμ.), *A Rough and Rocky Place. The Landscape and Settlement History of the Methana Peninsula, Greece* (Liverpool 1997), 42-56.
2. Για μια εκτενή παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής, βλ. Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Η πρωτοελλαδική εγκατάσταση στον Κάβο Βασίλη του Πόρου», στο *Έπαθλον*, 127-170.
3. D. Konsola, "Settlement Size and the Beginning of Urbanization", στο P. Darcque & R. Treuil (επιμ.), *L'habitat égéen préhistorique* (BCH Suppl. 19, Paris), 469.

Εικ. 1. Χάρτης με τις νέες προϊστορικές θέσεις της Τροιζηνίας: 1) Κάβος Βασίλη (Πόρος), 2) Μεγάλη Μαγούλα (Γαλατάς), 3) Άγιος Κωνσταντίνος (Μέθανα), 4) Νησάκι Μόδι.

Εικ. 2. Αεροφωτογραφία του Κάβου Βασίλη, όπου σημειώνεται με τόξο η θέση του πρωτοελλαδικού οικισμού (φωτ. Κ. Ξενικάκης).

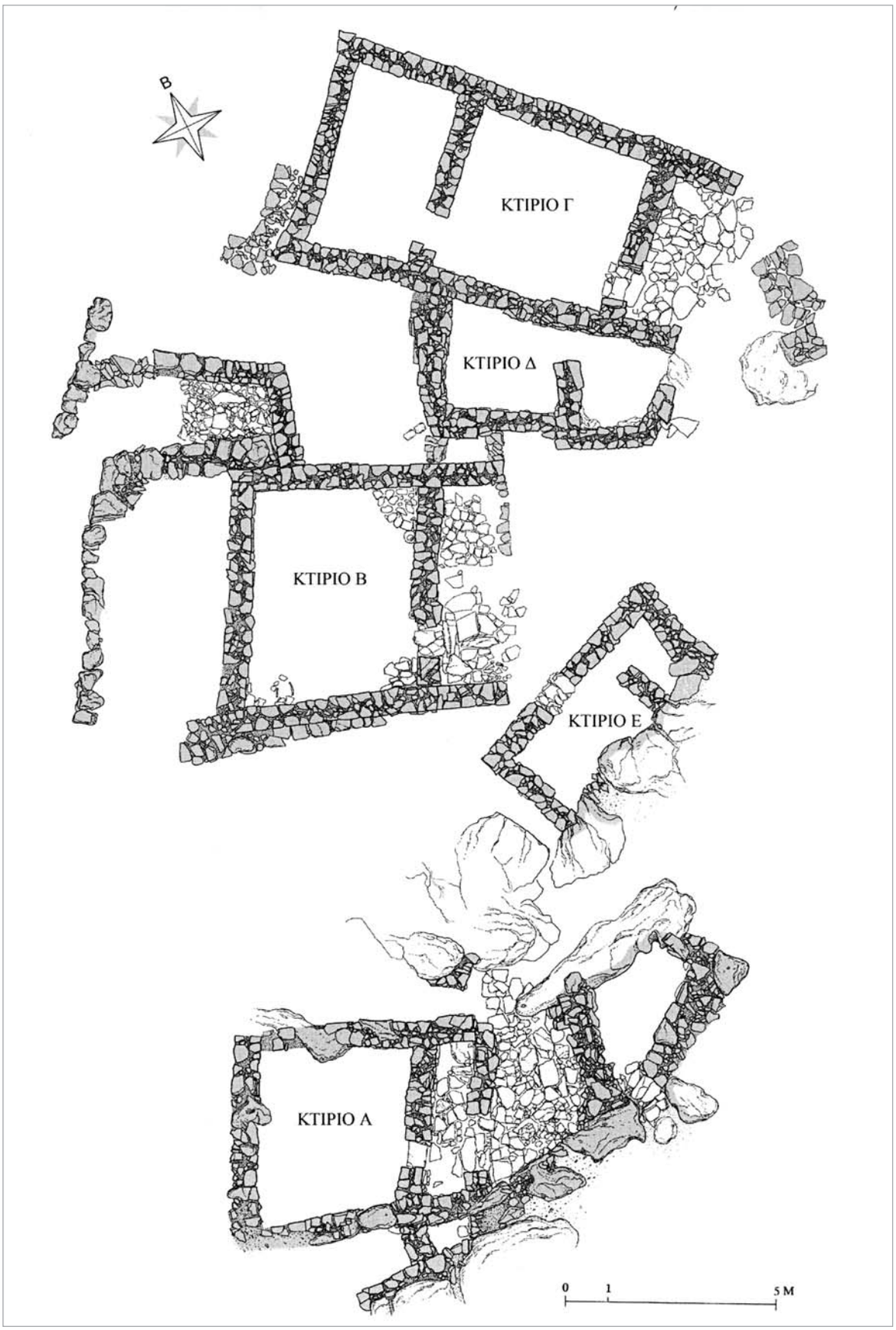

Εικ. 3. Κάβος Βασίλη. Σχέδιο κάτοψης των ανασκαμμένων πρωτοελλαδικών κτιρίων (αποτύπωση Ν. Καλλιοντζής, ηλεκτρονική επεξεργασία Α. Παπαδόγκωνας).

νατολικά, και άλλα μικρότερα βοηθητικά κτίσματα στον άμεσο περίγυρό τους μαρτυρούν οργανωμένη και πυκνή οικοδόμηση του χώρου (*Εικ. 3*). Τα ανασκαμμένα κτίρια βρίσκονται στο βορειοδυτικό τμήμα της έκτασης που φαίνεται ότι καταλάμβανε ο οικισμός και είναι ακτινωτά διαταγμένα γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα, ο οποίος δεν έχει ακόμη ερευνηθεί.

Όλα τα κτίσματα εδράζονταν στον φυσικό βράχο, που είχε ενσωματωθεί και στη λιθόκτιστη κρηπίδα των τοίχων, όπου δεν μπόρεσε να εξομαλυνθεί. Στην τοιχοδομία εμφανίζεται συχνά η γνωστή τεχνική της «ιχθυάκανθας», αλλά ταυτόχρονα χρησιμοποιούνται και επάλληλες στρώσεις ακατέργαστων ή αδρά πελεκημένων λίθων, που συνδέονται με λάσπη. Τα τρία μεγάλα κτίρια αποτελούνται από έναν προθάλαμο με πλακόστρωτο δάπεδο και ένα ή δύο δωμάτια, διαταγμένα κατά το μήκος του κύριου άξονα, που έχει κατεύθυνση ΝΑ-ΒΔ. Η είσοδος όλων των δωματίων βρίσκεται κατά κανόνα κοντά στη γωνία με τον νότιο τοίχο, ώστε να αποφεύγεται το ρεύμα ψυχρού αέρα στο μεγαλύτερο μέρος τους.[4]

Το Κτίριο Α *(Εικ. 4)* είναι κτισμένο ανάμεσα σε μεγάλους όρθιους βράχους που περιορίζουν τον ορίζοντά του στο ανατολικότερο τμήμα του και δείχνουν ότι ο στενός προθάλαμος και η μικρή αυλή μπροστά από αυτόν ήταν ημιυπόγεια. Η πλακόστρωτη αυλή που διαμορφώνεται στην πρόσοψη του κτιρίου θα ήταν μάλλον προσιτή από τον εξωτερικό χώρο με τη βοήθεια μιας ξύλινης κλίμακας. Πίσω από τον ανατολικό τοίχο της αυλής αποκαλύφθηκε ένας άλλος ημιυπόγειος χώρος, τραπεζοειδής στην κάτοψη. Την κάθοδο σε εκείνον εξυπηρετούσε μία λιθόκτιστη κλίμακα στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς του. Πιθανόν αυτός χρησίμευε για τον σταβλισμό οικόσιτων ζώων ή για την αποθήκευση τροφών.

Το Κτίριο Β είχε στο κύριο δωμάτιο ένα χαμηλό λιθόκτιστο θρανίο σε σχήμα τεταρτοκυκλίου, που καταλάμβανε τη βορειοανατολική γωνία του. Στη νοτιοδυτική γωνία βρέθηκαν δύο μεγάλα λίθινα ιγδία, στερεωμένα στο χωμάτινο δάπεδο με μικρές πέτρες σφηνωμένες στην περιφέρειά τους. Στο ίδιο δωμάτιο βρέθηκε επί-

Εικ. 4. Κάβος Βασίλη. Το Κτίριο Α, από τα δυτικά.

4. Πρβλ. τη θέση των εισόδων στα πρωτοελλαδικά σπίτια του Ασκηταριού, Θεοχάρης (1953-54), 63-64, εικ. 4, και του Αγ. Κοσμά, Mylonas (1959), 22, εικ. 13, σχέδ. 1, 7, 8.

Εικ. 5. Κάβος Βασίλη. Πήλινη πεταλόσχημη εστία στο κύριο δωμάτιο του Κτιρίου Β. Από τα νότια.

σης μια πήλινη εστία πεταλόσχημου τύπου,[5] τοποθετημένη κοντά στο κέντρο του *(Εικ. 5)*. Η εστία αυτή ήταν κατασκευασμένη από χονδροειδή πηλό και δεν είχε διακόσμηση στο περιχείλωμα.

Το μεγαρόσχημο Κτίριο Γ είχε έναν αβαθή προθάλαμο, ανοικτό προς τα νοτιοανατολικά, ένα ευρύχωρο κεντρικό δωμάτιο και ένα δεύτερο, μικρότερο δωμάτιο στο πίσω μέρος του. Στο κεντρικό δωμάτιο, λίγο πιο μέσα από την είσοδο, αποκαλύφθηκε μία μεγάλη πήλινη κυκλική εστία (διάμ. περίπου 90 εκ.), στερεωμένη μόνιμα στο δάπεδό του *(Εικ. 6)*. Η εστία είχε σχήμα επίπεδου δίσκου με στενό περι-

Εικ. 6. Κάβος Βασίλη. Πήλινη κυκλική εστία στο κύριο δωμάτιο του Κτιρίου Γ. Από τα νοτιοανατολικά.

5. Ο τύπος αυτός είναι γνωστός κυρίως από την Κέα (*Keos* IX, 49-57, πίν. 54-60), αλλά εμφανίζεται με ένα καλό παράδειγμα και στο Ασκηταριό, βλ. Θεοχάρης (1953-54), εικ. 25.

χείλωμα, που ήταν διακοσμημένο στην πάνω επιφάνεια με κυκλικά σφραγίσματα.[6] Στο εσωτερικό της, μέσα σε ένα παχύ στρώμα στάχτης, βρέθηκαν καμένα οστά από το κεφάλι ενός χοίρου.

Στη νότια πλευρά του Κτιρίου Γ ήταν προσαρτημένο το Κτίριο Δ *(Εικ. 7)*, ένα διμερές βοηθητικό κτίσμα, που θα είχε μάλλον αποθηκευτική χρήση. Ένα άλλο, παρόμοιο, διμερές κτίσμα (Κτίριο Ε) έκλεινε προς τα νοτιοανατολικά τη μικρή τριγωνική αυλή που σχηματίζεται μπροστά από το Κτίριο Β. Ο χώρος μεταξύ των Κτιρίων Β, Γ και Δ δεν έχει ανασκαφεί πλήρως και δεν είναι βέβαιο εάν αποτελεί υπαίθρια αυλή ή εάν εδώ συγκροτείται, με το σύστημα των μεσοτοιχιών, μια άλλη κατοικία που δεν έχει αποκαλυφθεί εντελώς.

Εικ. 7. Κάβος Βασίλη. Το Κτίριο Δ, στα νότια του Κτιρίου Γ, από τα νοτιοανατολικά. Στο βάθος η Αίγινα.

Τα κεραμικά ευρήματα, τα οποία βρίσκονται ακόμη στο στάδιο της συντήρησης, τοποθετούν την ακμή του οικισμού στην ΠΕ ΙΙ περίοδο. Η κεραμική της κατηγορίας Urfirnis εμφανίζεται σε σχετικά μικρό ποσοστό και αντιπροσωπεύεται κυρίως από όστρακα που ανήκουν σε ραμφόστομες φιάλες. Ο πιο συχνός τύπος ανοικτού αγγείου είναι η μικρή ρηχή φιάλη με εσώκυρτο χείλος και δακτυλιόσχημη βάση *(Εικ. 8α)*. Στα μικρά κλειστά αγγεία επικρατεί ο αμφορίσκος με φαρδύ κυλινδρικό λαιμό και λοβοειδείς ή τοξοειδείς λαβές[7] *(Εικ. 8β)*. Ο βαθύς κυλινδρικός αρυτήρας με υπερυψωμένη κατακόρυφη λαβή *(Εικ. 8γ)*, σχήμα σπάνιο που παραπέμπει στο βορειοανατολικό Αιγαίο,[8] εμφανίζεται εδώ μάλλον επίμονα, αφού έχουν αναγνωρισθεί μέχρι τώρα τρία δείγματα.[9] Μια προχοΐσκη που βρέθηκε στο Κτίριο Α ανήκει στον τύπο με λοξότμητο στόμιο που σχηματίζει ορθή γωνία με την προχοή[10] *(Εικ. 8δ)*.

Σε όλους σχεδόν τους χώρους βρέθηκαν μεγάλοι πίθοι, άλλοι ακόσμητοι και άλλοι διακοσμημένοι με μια ανάγλυφη σχοινοειδή ταινία κάτω από το στόμιο,

6. Πρβλ. τη διακόσμηση στις ΠΕ/ΠΚ ΙΙ εστίες από την Αγ. Ειρήνη, *Keos* IX, 49-57, πίν. 55-60.
7. Πρβλ. *Tiryns* IV, πίν. 10:6· *Lerna* IV, 441 (miniature jar, Type 6), P810, εικ. II.48, πίν. 13:P810.
8. Βλ. Lamb (1936), 81, εικ. 29 (Class C, deep jugs, αρ. 1), πίν. 37:429 (Θερμή IV)· Podzuweit (1979), 232 (Sondertyp F: Schöpfer), πίν. 24.2, τύπος IIIa.
9. Δύο παρόμοια αγγεία βρέθηκαν και στην Οικία Η του Αγ. Κοσμά, βλ. Mylonas (1959), 26, S-20 (cylindrical vessels) και 121-122, εικ. 129:32-33, σχέδ. 55:S-20.
10. Πρβλ. *Orchomenos* III, πίν. 4:2, 3· *Tiryns* IV, 21, πίν. 8:1-5· Θεοχάρης (1953-54), 71, εικ. 16· *Lerna* IV, 569-571 (square-spouted jug), εικ. II.87.

Εικ. 8α-γ. Πρωτοελλαδικά αγγεία από τον Κάβο Βασίλη.

σχηματισμένη με την πίεση δακτύλων.[11] Ένας πίθος που βρέθηκε στο Κτίριο Γ είχε χαμηλά στο σώμα μια σωληνοειδή προχοή.[12] Συχνοί ήταν επίσης οι μεγάλοι αμφορείς ή πιθαμφορείς, μερικοί από τους οποίους είχαν διακόσμηση με λεπτή σχοινοειδή ταινία στην αρχή του ώμου ή και στο μέσο της κοιλιάς.[13] Από τα δείγματα λαβών που σώθηκαν αναγνωρίζονται δύο βασικοί τύποι αμφορέων, αυτός με τις μικρές κάθετες ταινιωτές λαβές[14] και εκείνος με τις οριζόντιες λοβοειδείς στη μέγιστη διάμετρο της κοιλιάς.[15]

Κοινωνική διαστρωμάτωση και πιθανώς διοικητική οργάνωση στη διαχείριση αγαθών φαίνεται να υποδηλώνουν δύο κωνοειδείς σφραγίδες που βρέ-

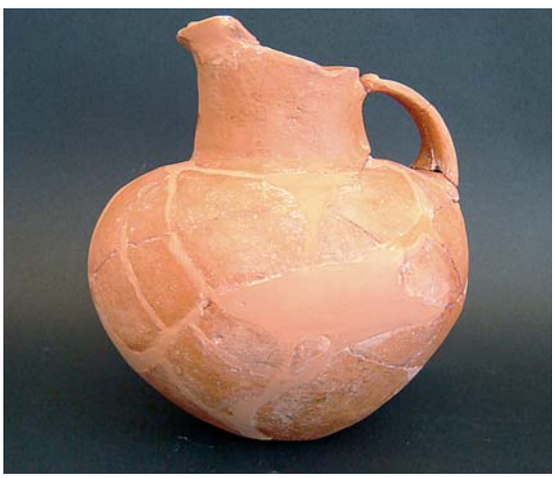

Εικ. 8δ. Πρωτοελλαδική προχοΐσκη από τον Κάβο Βασίλη.

11. Πρβλ. Θεοχάρης (1953-54), 72, εικ. 19α· *Alt-Ägina* III.1, 157, αρ. 153, πίν. 87:153 (Πόλη III). *Keos* IX, 47, αρ. II-322, πίν. 12, 54.
12. Πρβλ. Mylonas (1959), 39-40, αρ. 50, εικ. 132:50· *Alt-Ägina* III.1, 100, 157, αρ. 151-152, πίν. 87:151-152 (πόλη III).
13. Πρβλ. Mylonas (1959), 25-26, S-16, εικ. 117:13· *Alt-Ägina* III.1, 157, αρ. 154, πίν. 87:154 (Πόλη III).
14. Πρβλ. *Orchomenos* III, πίν. 2:1, 2 και πίν. 3:1· *Tiryns* IV, 48-49, πίν. 11:1, 2, και πίν. 21:1, 2, 6, 10· *Lerna* IV, 564, Type 5, εικ. II.86.
15. Πρβλ. *Orchomenos* III, πίν. 3:2· *Tiryns* IV, πίν. 21:4, 8· *Lerna* IV, 564-565, Type 6, εικ. II.86.

Εικ. 9α-β. Πρωτοελλαδικές σφραγίδες από τον Κάβο Βασίλη.

θηκαν στον Κάβο Βασίλη, μία λίθινη στο Κτίριο Α και μία πήλινη στο Κτίριο Γ (*Εικ. 9α-β*). Η πήλινη σφραγίδα είναι λειψή στο πάνω μέρος, όπου θα υπήρχε η οπή ανάρτησης. Η λίθινη σφραγίδα απολήγει πάνω σε λαβή που έχει σχήμα «σφυριού», στοιχείο που εμφανίζεται κυρίως στις χιττιτικές και στις πρώιμες κρητικές σφραγίδες.[16] Παρόμοια λαβή είχε μία λίθινη σφραγίδα που βρέθηκε στον Άγιο Κοσμά,[17] καθώς και μία άλλη, ημίεργη, από την Ασίνη.[18]

Μέσα στα κτίρια, αλλά και διάσπαρτα σε όλη την έκταση του οικισμού, βρέθηκαν πολλά εργαλεία από ανδεσίτη (ωοειδείς μυλόλιθοι, κωνικοί τριπτήρες-σφύρες κλπ.). Ο ΠΕ οικισμός του Κάβου Βασίλη ίσως είχε παίξει έναν κύριο ρόλο στο εμπόριο μυλολίθων της Πρώιμης Χαλκοκρατίας, καθώς στον Πόρο υπάρχουν τοπικά ανδεσιτικά πετρώματα, όπως και στην Αίγινα, που θεωρείται ότι πρωταγωνιστούσε στο εμπόριο αυτού του είδους.[19]

Γαλατάς, Μεγάλη Μαγούλα

Οι ελάχιστες πληροφορίες που είχαμε παλαιότερα για τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην Τροιζηνία αυξήθηκαν ραγδαία τα τελευταία χρόνια με την ανασκαφή μιας νέας ΜΕ-ΥΕ θέσης που εντοπίσθηκε το 1995 στον λόφο της Μεγάλης Μαγούλας του Γαλατά[20] (*Εικ. 1*, θέση 2). Η προϊστορική εγκατάσταση βρίσκεται σε απόσταση περίπου 2 χλμ. ανατολικότερα από το αρχαίο λιμάνι του Πώγωνα (επίνειο της αρχαίας Τροιζήνας), που τοποθετείται στον μυχό του ομώνυμου όρμου, στο σημερινό Βίδι.[21]

Στην κορυφή του λόφου της Μεγάλης Μαγούλας οι εργασίες των ετών 1999-2000

16. Βλ. Hogarth (1920), 21-29, αρ. 6: hammers, εικ. 20· Matz (1928), 66, πίν. 24:22-25 (χιττιτικές) και 102, εικ. 37 (κρητικές, από τη Λακωνία).
17. Mylonas (1959), 28-30, 157-159, εικ. 166:13.
18. *CMS* V. 2, αρ. 525.
19. Βλ. C. N. Runnels, "Trade and the Demand for Millstones in Southern Greece in the Neolithic and Early Bronze Age", στο A. B. Knapp & T. Stech (επιμ.), *Prehistoric Production and Exchange: The Aegean and Eastern Mediterranean* (Los Angeles 1985), 30-43.
20. Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Η Μαγούλα στον Γαλατά της Τροιζηνίας: Ένα νέο ΜΕ-ΥΕ κέντρο στον Σαρωνικό», στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 159-228. E. Konsolaki-Yannopoulou, "The MH Establishment at Magoula, Galatas (Troizenia)", στο *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen. Colloque international* (Athènes, 8-12 mars 2006, BCH suppl., υπό έκδοση).
21. E. Meyer, λ. "Troizen", *RE* VII.1, στ. 635-636· Φαράκλας (1972), 24 και Επίμετρο 2, 1.

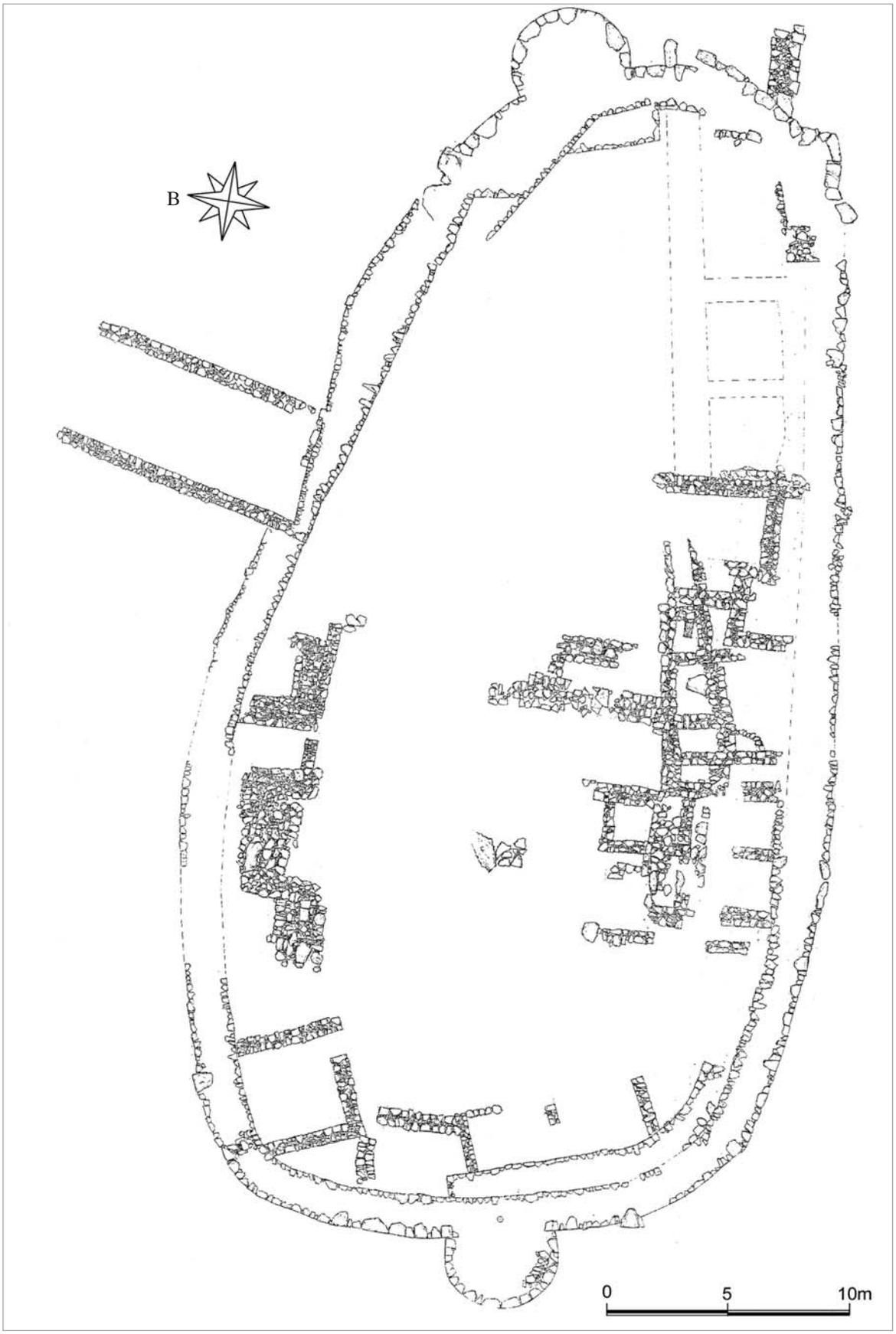

Εικ. 10. Γαλατάς, Μεγάλη Μαγούλα. Οχύρωση και κτιριακά λείψανα στην κορυφή του λόφου (αποτύπωση Ν. Καλλιοντζής).

έφεραν στο φως έναν ελλειψοειδή οχυρωματικό περίβολο ενισχυμένο με δύο κυκλικούς πύργους *(Εικ. 10)*. Η οχύρωση αυτή περικλείνει ένα πλάτωμα έκτασης περίπου ενός στρέμματος. Στο δυτικότερο τμήμα του πλατώματος αποκαλύφθηκαν τέσσερα δωμάτια, τα οποία εφάπτονται σε ένα τμήμα τείχους που έχει προστεθεί στην εσωτερική πλευρά του αρχικού περιβόλου. Η κεραμική που βρέθηκε στο στρώμα του δαπέδου τους τα χρονολογεί στην υστεροκλασική περίοδο. Στην ίδια φάση πρέπει να ανήκουν οι δύο πύργοι και ορισμένα τμήματα του τείχους που είναι κατασκευασμένα με μεγάλες λαξευτές λιθοπλίνθους. Ο ελλειψοειδής περίβολος είναι κτισμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος του με μικρές αδούλευτες πέτρες, δηλαδή παρουσιάζει ένα διαφορετικό σύστημα τοιχοδομίας. Το γεγονός αυτό, καθώς και μερικές ωμόπλινθοι που βρέθηκαν πεσμένες στη νότια πλευρά του, μαρτυρούν μιαν αρχαιότερη οικοδομική φάση, η οποία θα μπορούσε να αποδοθεί στην προϊστορική περίοδο, αφού ο λόφος, όπως έδειξε η ανασκαφή, είχε κατοικηθεί από τη ΜΕ εποχή.

Τα κτιριακά λείψανα που αποκαλύφθηκαν σε δοκιμαστικές τομές στο κεντρικό, στο βόρειο και στο νότιο τμήμα του περιτειχισμένου χώρου ανήκουν στους ΜΕ χρόνους. Οι τομές, όμως, δεν προχώρησαν έως το φυσικό έδαφος, ώστε να έχουμε σαφή εικόνα όλων των περιόδων κατοίκησης και της στρωματογραφικής διαδοχής τους. Η αφθονία και η καλή ποιότητα της ΜΕ ΙΙ κεραμικής που απέδωσε η ανασκαφή μαρτυρεί την ύπαρξη ενός ακμαίου οικισμού αυτής της περιόδου. Ο οικισμός της Μαγούλας πρέπει να είχε στενές σχέσεις με το σπουδαίο μεσοελλαδικό κέντρο στην Κολώνα της γειτονικής Αίγινας, από όπου φαίνεται να προέρχεται ένα σημαντικό μέρος των αγγείων του.

Η συνέχεια της χρήσης του περιτειχισμένου χώρου στη μυκηναϊκή περίοδο τεκμηριώνεται από λίγα θραύσματα ΥΕ ΙΙΙ αγγείων και πήλινων ειδωλίων, αλλά δεν βρέθηκε εδώ αμιγές ΥΕ στρώμα. Ενδεχομένως τα κτίσματα εκείνης της εποχής ισοπεδώθηκαν και καταστράφηκαν εντελώς από την οικοδομική δραστηριότητα των υστεροκλασικών χρόνων. Στα χαμηλότερα πρανή του λόφου, πάντως, αποκαλύφθηκαν σε δοκιμαστικές τομές κάποια κτιριακά λείψανα των μυκηναϊκών χρόνων, αλλά η έρευνα δεν επεκτάθηκε εκεί.

Οι ανασκαφές που διενεργήθηκαν στο διάστημα 1995-1997 στη βορειοδυτική πλευρά του λόφου της Μαγούλας έφεραν στο φως τρεις σπουδαίους θολωτούς τάφους, ο καθένας από τους οποίους αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό στάδιο στην εξέλιξη των μυκηναϊκών θόλων. Πρωιμότερος είναι ο Τάφος 3, που είναι και ο πλησιέστερος προς την ακρόπολη. Σε απόσταση 30 μ. προς τα δυτικά του βρίσκεται ο Τάφος 2, ένας πολύ μικρός θολωτός, ασυνήθιστου τύπου για τη βορειοανατολική Πελοπόννησο. Ακόμη δυτικότερα, σε απόσταση περίπου 150 μ. από την ακρόπολη, βρίσκεται ο Τάφος 1, ο μεγαλύτερος και επιβλητικότερος όλων.

Τάφος 1

Ο Τάφος 1 *(Εικ. 11-12)* ήταν κατασκευασμένος σε όλο το ύψος του πάνω από το φυσικό βραχώδες έδαφος, ώστε να είναι περίοπτος, όπως οι περισσότεροι θολωτοί της Μεσσηνίας. Η διάμετρος του τύμβου του στην περιφέρεια είναι περίπου 45 μ. Η τεχνητή επίχωσή του συγκρατείται στη θέση της από τέσσερις τουλάχιστον κτιστούς δακτυλίους. Παρόμοιοι κυκλικοί περίβολοι έχουν εντοπισθεί στην περιφέρεια των τύμβων και άλλων θολωτών τάφων,[22] αλλά οι πολλαπλοί δακτύλιοι παρατηρούνται για πρώτη φορά εδώ και είναι ένα νέο σημαντικό στοιχείο για τη μελέτη του τρόπου κατασκευής των μυκηναϊκών θόλων.

22. Για αντίστοιχα παραδείγματα βλ. συνοπτικά Pelon (1976), 273-275.

Εικ. 11. Μαγούλα Γαλατά. Ο δρόμος και η είσοδος του Τάφου 1, από τα νότια.

Εικ. 12. Μαγούλα Γαλατά. Ο θάλαμος του Τάφου 1, από τα νοτιοδυτικά.

Ο δρόμος έχει μήκος 12,50 μ. Το πλάτος του μειώνεται προοδευτικά από 5,50 μ. στην αρχή του σε 2,40 μ. στην κατάληξή του μπροστά από το στόμιο. Οι πλευρές του δρόμου ήταν επενδυμένες σε όλο το μήκος και ύψος τους με λιθοδομή, πάχους περίπου 1 μ. Η λίθινη επένδυση του δρόμου, που πρωτοεμφανίζεται στις Μυκήνες στον «Τάφο του Αιγίσθου», ήταν εδώ απαραίτητη για να στηριχθεί το φερτό χώμα του τύμβου που βρίσκεται πίσω από τις πλευρές του. Το υπέρθυρο του στομίου αποτελούσαν τέσσερις ακατέργαστες μεγαλιθικές πλάκες, τρεις από τις οποίες σώθηκαν στη θέση τους (το εξωτερικό ανώφλι είχε αφαιρεθεί). Το εσωτερικό ανώφλι δεν είχε υποστεί καμιά επεξεργασία στην όψη του προς τον θάλαμο για να προσαρμοσθεί στην καμπύλη της θόλου, στοιχείο που συνηγορεί σε μια πρώιμη χρονολόγηση του μνημείου.

Το τοίχωμα του θαλάμου διατηρήθηκε σε μέγιστο ύψος 3,80 μ., δηλαδή περίπου έως το επίπεδο του υπερθύρου. Η κυψελοειδής θόλος έχει διάμετρο 11,20 μ. στη βάση της. Το σύστημα της τοιχοδομίας της ανήκει στον τύπο Ι του Pelon,[23] δηλαδή μεγάλες πέτρες ακανόνιστου σχήματος, ακατέργαστες ή αδρά πελεκημένες μόνο στην όψη, συμπληρώνονται με άλλες μικρότερες στα μεσοδιαστήματα και συνδέονται με λάσπη, χωρίς να σχηματίζουν κανονικές οριζόντιες σειρές. Στο πάνω μέρος έχουν χρησιμοποιηθεί μικρότερες πέτρες, που διευκολύνουν περισσότερο τον σχηματισμό της καμπύλης της θόλου κατά τον εκφορικό τρόπο. Με το ίδιο σύστημα είναι κτισμένοι ο πρώιμος θολωτός τάφος στην Καζάρμα της Αργολίδας[24] και ο «Τάφος των Κυκλώπων» στις Μυκήνες. Η όλη μορφή του μνημείου φαίνεται να τοποθετεί την κατασκευή του προς το τέλος της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.

Ο τάφος είχε συληθεί στην αρχαιότητα και δεν απέδωσε αδιατάρακτες ταφές. Τα οστά περίπου δέκα ατόμων, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν γυναίκες και παιδιά, βρέθηκαν διασκορπισμένα κυρίως στην κεντρική περιοχή του θαλάμου. Στις παλαιότερες ταφές, δηλαδή στην ΥΕ ΙΙΒ, πρέπει να ανήκαν κάποια θραύσματα από πιθαμφορείς του «ανακτορικού ρυθμού». Τα περισσότερα από τα αγγεία που βρέθηκαν θρυμματισμένα στο δάπεδο του θαλάμου ανήκαν στην ΥΕ ΙΙΙΑ2. Στην τελευταία περίοδο χρήσης του τάφου, την ΥΕ ΙΙΙΒ, μπορεί να αποδοθεί ένας «χαναανίτικος» αμφορέας του τύπου Β με γωνιώδη ώμο.[25]

Λίγα πολύτιμα αντικείμενα είχαν ξεφύγει από τη σύληση. Από τα χρυσά κοσμήματα σώθηκαν διάφορες ψήφοι σε ποικίλα σχήματα, μικρά δισκάρια από αλυσίδες, καθώς και επιρράμματα σε σχήμα οκτάφυλλου ρόδακα, κρινοπάπυρου κλπ. Σε περιδέραια και όρμους που δεν σώθηκαν ολόκληρα ανήκαν μερικές ψήφοι από αμέθυστο και σάρδιο, και άλλες από φαγεντιανή και υαλόμαζα. Σε ένα περιδέραιο, ίσως στο κέντρο του, θα ήταν πιθανώς συναρμολογημένος και ένας φακόσχημος σφραγιδόλιθος από αχάτη με σπάνια απεικόνιση δικέφαλου αιγοειδούς.[26] Στο δάπεδο του θαλάμου, διασκορπισμένες σε διάφορα σημεία, βρέθηκαν επίσης μερικές αιχμές βελών από οψιανό, πυριτόλιθο και χαλκό. Στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονταν και τρία πήλινα ειδώλια βοοειδών, ένα μεγάλο με κοίλο τροχήλατο κορμό, ένα μικρότερο περίπλαστο και ένα συμπαγές, κοινού τύπου.

Ο Τάφος 1 ανήκει στη σπάνια κατηγορία C του Pelon,[27] που περιλαμβάνει τα λιγοστά παραδείγματα με διάμετρο μεγαλύτερη των 10 μ. στη βάση της θόλου. Η παρουσία ενός τέτοιου ταφικού μνημείου σε μια περιοχή θεωρείται ως τεκμήριο εξαιρετικής ευημερίας, γιατί η κατασκευή του προαπαιτούσε συγκέντρωση μεγάλου πλούτου και δύναμης στα χέρια του ηγεμόνα, για τον οποίο αυτό προοριζόταν.

Τάφος 2

Ο Τάφος 2 *(Εικ. 13)* είναι ιδιόμορφος, γιατί μπροστά από το στόμιο, αντί του κανονικού δρόμου, έχει μόνον ένα επίμηκες λάξευμα, μήκους περίπου 2 μ., που δεν φθάνει έως την περιφέρεια του τύμβου. Η αρχή αυτού του υποτυπώδους δρόμου είναι σκαμμένη κάθετα μέσα στον φυσικό βράχο και στη συνέχεια το δάπεδό

23. Pelon (1976), 337-338.
24. Ε. Δεϊλάκη, «Θολωτός τάφος Καζάρμας», *ΑΑΑ* 1 (1968), 236-238· Ε. Δεϊλάκη, «Θολωτός τάφος Καζάρμας», *ΑΑΑ* 2 (1969), 3-6· Ε. Δεϊλάκη, «Καζάρμα-Ανασκαφή θολωτού μυκηναϊκού τάφου», *ΑΔ* 24 (1969), Χρονικά Β1, 104-105. Βλ. επίσης Pelon (1976), 181-182, πίν. CLX:2-4.
25. Για την τυπολογία των χαναανίτικων αμφορέων βλ. V. Grace, "The Canaanite Jar", στο S. Weinberg (επιμ.), *The Aegean and the Near East. Studies Presented to Hetty Goldman* (New York 1956), 80-109· Amiran (1963-69), 140 κ.ε.
26. *CMS* VS. 3 (2004), αρ. 309.
27. Pelon (1976), 391.

Εικ. 13. Μαγούλα Γαλατά. Ο θάλαμος του Τάφου 2, από τα νότια.

του κατηφορίζει απότομα προς το στόμιο. Η εξωτερική είσοδος του στομίου έχει ύψος μόλις 1,10 μ. Η φραγή της από αργολιθοδομή σώθηκε άθικτη, αλλά ο τάφος είχε συληθεί στην αρχαιότητα, προφανώς με την αφαίρεση του εξωτερικού υπερθύρου, που δεν βρέθηκε στη θέση του. Ο χώρος του στομίου και ο θάλαμος είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί για ταφές στους ελληνιστικούς χρόνους.

Το εσωτερικό υπέρθυρο αποτελείται από μια μεγάλη ακατέργαστη ασβεστολιθική πλάκα που δεν παρακολουθεί την καμπύλη της θόλου. Ο θάλαμος κάτω από το ύψος του υπερθύρου είναι βυθισμένος μέσα στον μαλακό βράχο. Η διάμετρος της θόλου στη βάση της είναι μόλις 3,80 μ. Τα τοιχώματα του στομίου και της θόλου είναι κατασκευασμένα από λεπτές πλακοειδείς πέτρες σε ακανόνιστες σειρές, που συνδέονται με άφθονη λάσπη. Αυτό το σύστημα τοιχοδομίας ανήκει στον τύπο ΙΙ του Pelon,[28] που έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στους θολωτούς της Μεσσηνίας από την ΥΕ ΙΙ έως την ΥΕ ΙΙΙΒ, καθώς και σε δύο από τους τάφους της πρώτης ομάδας των Μυκηνών, του Επάνω Φούρνου και του Αιγίσθου. Το δάπεδο του θαλάμου ήταν διαμορφωμένο με ένα παχύ στρώμα από μικρά βότσαλα της θάλασσας.

Στις παλαιότερες ταφές μπορούν να αποδοθούν τα θραύσματα αγγείων της ΥΕ ΙΙ που βρέθηκαν στο στρώμα του δαπέδου του θαλάμου. Σαφέστερα τεκμηριώνεται η χρήση του τάφου στην ΥΕ ΙΙΙΑ2, που αντιπροσωπεύεται στα κτερίσματα με δύο φλάσκες του κάθετου τύπου FS 189, καθώς και στην ΥΕ ΙΙΙΒ1, στην οποία ανήκει μία οπισθότμητη πρόχους FS 136, που ίσως συνόδευε την τελευταία μυκηναϊκή ταφή. Η σύληση δεν άφησε πίσω της άλλα πολύτιμα κτερίσματα, εκτός από έναν μεγάλο φακόσχημο σφραγιδόλιθο από αχάτη με παράσταση επίθεσης λιονταριού,[29] θέμα δημοφιλές στη μικρογλυπτική της ΥΕ ΙΙΒ.

Ο Τάφος 2 από πλευράς μεγέθους ανήκει στην κατηγορία Α του Pelon,[30] που περιλαμβάνει όσους θολωτούς έχουν στη βάση του θαλάμου διάμετρο μικρότερη των 6 μ. Η κατηγορία αυτή συναντάται κυρίως στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο, ενώ

28. Pelon (1976), 338-339.
29. *CMS* VS. 3 (2004), αρ. 310.
30. Pelon (1976), 391.

είναι πολύ σπάνια στην Αργολίδα.[31] Η κατασκευή μιας τόσο μικρής θόλου δεν είχε ιδιαίτερες τεχνικές δυσκολίες και θα μπορούσε εδώ να τοποθετηθεί σε ένα χρονικό στάδιο πριν από την οικοδόμηση του μνημειώδους Τάφου 1.

Τάφος 3

Ο Τάφος 3 *(Εικ. 14)* αποτελείται μόνον από έναν κυκλικό θάλαμο (εσωτ. διάμ. 4,80-4,90 μ.), που δεν έχει ούτε διαμορφωμένο στόμιο ούτε δρόμο. Ήταν κατασκευασμένος εξ ολοκλήρου πάνω από την επιφάνεια του εδάφους, με πρόχειρη ισοπέδωση και αβαθή λάξευση του σχιστολιθικού βράχου, ώστε να δεχθεί την πρώτη στρώση της θεμελίωσης. Η είσοδός του ορίζεται από δύο ακατέργαστες μεγαλιθικές παραστάδες, ύψους περίπου 1,20 μ., ενσωματωμένες στο τοίχωμα του θαλάμου. Το υπέρθυρο δεν σώθηκε στη θέση του. Η μορφή αυτή της χαμηλής «τριλιθικής» εισόδου είναι τυπικό χαρακτηριστικό των ΠΜ-ΜΜ κυκλικών τάφων της Κρήτης, που θεωρούνται ως το επικρατέστερο πρότυπο των θολωτών τάφων.[32]

Εικ. 14. Μαγούλα Γαλατά. Ο Τάφος 3, από τα νοτιοανατολικά.

Το τοίχωμα του θαλάμου διατηρήθηκε σε ύψος μόνο 30-40 εκ. Το εσωτερικό του ήταν επιχωσμένο με ένα στρώμα από θαλασσινά χαλίκια και γκρίζο χώμα, που περιείχε πολύ λίγες πέτρες και σποραδικά κομμάτια κοκκινωπής λάσπης. Τα υλικά αυτά μάλλον δείχνουν ότι η θόλος δεν συνεχιζόταν με λιθοδομή σε όλο το ύψος της. Πάνω από το υπέρθυρο μπορεί να ήταν κατασκευασμένη με άλλα ελαφρύτερα υλικά, όπως ξύλα και μάζες πηλού. Ανάλογες υποθέσεις έχουν γίνει για την κάλυψη του Τάφου του Βαγενά στη Μεσσηνία,[33] καθώς και για έναν παρόμοιο θολωτό τάφο που ανασκάφηκε από τον Γ. Κορρέ στην Περιστεριά.[34]

Το δάπεδο του θαλάμου ήταν και εδώ στρωμένο με μικρά βότσαλα της θάλασ-

31. Στην κατηγορία Α ανήκει και ο μικρός θολωτός τάφος της Κόκλας, βλ. K. Demakopoulou, "The Burial Ritual in the Tholos Tomb at Kokla, Argolis", στο R. Hägg & G. C. Nordquist (επιμ.), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid* (Stockholm 1990), 115.
32. Pelon (1976), 442-453.
33. W. D. Taylor, "Grave Circle", στο C. W. Blegen et al., *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia* III (Princeton 1973), 134-176· Pelon (1976), 194-195, 396-397.
34. Γ. Σ. Κορρές, «Ανασκαφαί εν Περιστεριά Πύλου», *ΠΑΕ* (1976), 507-513, εικ. 11· Γ. Σ. Κορρές, «Ανασκαφαί εν Περιστεριά», *ΠΑΕ* (1977), 319-324, πίν. 172.

σας. Ο τάφος ήταν αναμοχλευμένος από τη σύγχρονη καλλιέργεια του αγρού, αλλά στο κέντρο του βρέθηκαν άθικτα δύο χάλκινα όπλα, ένα ξίφος τύπου Α[35] και ένα γλωσσοειδές εγχειρίδιο (*Εικ. 15α-β)*. Στη θέση στερέωσης της λαβής, που θα ήταν από φθαρτή ύλη, είχαν και τα δύο τρία επάργυρα αμφικέφαλα καρφιά. Τα πολύτιμα αυτά κτερίσματα, τα οποία συνόδευαν τον σκελετό ενός νεαρού ατόμου, μαρτυρούν την υψηλή θέση που κατείχαν στην κοινωνική ιεραρχία τα άτομα που ενταφιάσθηκαν εδώ. Από τα πήλινα αγγεία σώθηκαν μόνον κάποια θραύσματα, κυρίως από κυαθόμορφες κύλικες και κύπελλα της μεταβατικής ΜΕ/ΥΕ και της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου.

Εικ. 15α-β. Μαγούλα Γαλατά. Χάλκινα όπλα από τον Τάφο 3.

Τα σκελετικά υπολείμματα που συλλέχθηκαν από τον θάλαμο δείχνουν ότι ο Τάφος 3 είχε χρησιμοποιηθεί για περισσότερες από μία ταφές. Την παρουσία μικρών παιδιών μεταξύ των νεκρών υποδηλώνουν τρία πήλινα γυναικεία ειδώλια που συμπεριλαμβάνονταν στα κτερίσματα: ένα φυσιοκρατικό ειδώλιο «κουροτρόφου», ένα κεφάλι από άλλο ειδώλιο, επίσης πρώιμου τύπου, και ένας μικρός λειψός κορμός με χέρια διπλωμένα στο στήθος, μάλλον του τύπου Πρωτο-Φί.

Παρόμοια χρονική διάρκεια (ΜΕ/ΥΕ-ΥΕ ΙΙ/ΙΙΙ) είχε και η χρήση του Τάφου του Βαγενά, με τον οποίο μπορεί να συγκριθεί ο Τάφος 3 ως προς την αρχιτεκτονική μορφή του. Όπως φαίνεται, ο Τάφος 3 αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα δείγματα μυκηναϊκών θολωτών στη βορειοανατολική Πελοπόννησο. Οι μεγάλες ποσότητες από χαλίκια που βρέθηκαν στο στρώμα των ταφών δείχνουν μια συγχώνευση της παλαιότερης μεσοελλαδικής παράδοσης (κατασκευή τύμβων με χώμα και χαλίκια) με τον νέο τύπο μνήματος (κυψελοειδής θόλος) που πρωτοεμφανίζεται στην ταφική αρχιτεκτονική της ηπειρωτικής Ελλάδας κατά την αρχή της υστεροελλαδικής περιόδου.

Μέθανα, Άγιος Κωνσταντίνος

Το μυκηναϊκό ιερό που ανασκάφηκε το 1990 στον λόφο του Αγίου Κωνσταντίνου στα Μέθανα (*Εικ. 1,* θέση 3) έχει ήδη παρουσιασθεί εκτενώς σε μία σειρά από πρόσφατες δημοσιεύσεις.[36] Η συνέχιση της έρευνας ως συστηματικής ανα-

35. Για την τυπολογία και την εξέλιξη του αιγαιακού ξίφους βλ. N. K. Sandars, "The First Aegean Swords and their Ancestry", *AJA* 65 (1961), 17-29.
36. E. Konsolaki, "The Mycenaean Sanctuary on Methana", *BICS* 40 (1995), 242· E. Konsolaki, "A Group of New Mycenaean Horsemen from Methana", στο P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur & W. D. Niemeier (επιμ.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener* (Aegaeum 20, Liège & Austin 1999), 427-433· E. Konsolaki, "A Mycenaean

Εικ. 16. Μέθανα, Άγ. Κωνσταντίνος. Το Δωμάτιο G, στα βόρεια της εκκλησίας. Από τα δυτικά.

σκαφής από το 1995 έως το 2000 έφερε στο φως και άλλα μυκηναϊκά κτίρια προς τα δυτικά και τα βόρεια της εκκλησίας. Σημαντικότερα από αυτά είναι το Δωμάτιο G, το οποίο εντάσσεται στο κτιριακό συγκρότημα του ιερού, και το Κτίριο Z, ένα μεγάλο μεγαροειδές οικοδόμημα, που βρίσκεται περίπου 15 μ. βορειότερα και στέκεται ανεξάρτητο στο κέντρο ενός ανοικτού χώρου. Και τα δύο ήταν σε χρήση έως τη μετάβαση από την όψιμη ΥΕ ΙΙΙΒ προς την ΥΕ ΙΙΙΓ.

Το Δωμάτιο G *(Εικ. 16)* βρίσκεται αμέσως βόρεια της σύγχρονης εκκλησίας, με την οικοδόμηση της οποίας καταστράφηκε ένα μεγάλο μέρος του. Έχει μνημειακές διαστάσεις (7×5 μ.) και είναι προσανατολισμένο Α-Δ. Η κύρια είσοδός του ήταν στο κέντρο της δυτικής πλευράς του, αλλά είχε και μία δεύτερη είσοδο κοντά στη βορειοανατολική γωνία. Τη στέγη στήριζαν δύο ξύλινοι κίονες, τοποθετημένοι στον κεντρικό άξονά του, όπως δείχνουν οι λίθινες βάσεις που σώθηκαν. Στη βορειοανατολική γωνία, στα αριστερά της δευτερεύουσας εισόδου, υπήρχε ένα χαμηλό λιθόκτιστο θρανίο.[37] Δίπλα στο θρανίο αποκαλύφθηκε ένα κωνικό λάξευμα, σκαμμένο μέσα στον φυσικό βράχο, που ίσως χρησίμευε για την τέλεση χοών.[38]

Sanctuary on Methana", στο R. Hägg (επιμ.), *Peloponnesian Sanctuaries and Cults* (Stockholm 2002), 25-36· Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Ταφές νηπίων στο μυκηναϊκό ιερό του Αγίου Κωνσταντίνου στα Μέθανα», στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 257-284· Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Τα μυκηναϊκά ειδώλια από τον Άγιο Κωνσταντίνο Μεθάνων», στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 375-406· Ε. Δήμου, Β. Περδικάτσης, Γ. Οικονόμου & Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Ορυκτολογική μελέτη μεταλλικών και άλλων υλικών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την ανασκαφή του Αγ. Κωνσταντίνου Μεθάνων», στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 229-248· Y. Hamilakis, "Animal Sacrifice and Mycenaean Societies: Preliminary Thoughts on the Zooarchaeological Evidence from the Sanctuary at Ag. Konstantinos, Methana", στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 249-256· Y. Hamilakis & E. Konsolaki, "Pigs for the Gods: Burnt Animal Sacrifices as Embodied Rituals at a Mycenaean Sanctuary", *OJA* 23 (2004), 135-151· E. Konsolaki-Yannopoulou, "Mycenaean Religious Architecture: The Archaeological Evidence from Ayios Konstantinos, Methana", στο M. Wedde (επιμ.), *Celebrations. Sanctuaries and the Vestiges of Cult Activity* (Papers from the Norwegian Institute at Athens 6, Bergen 2004), 61-92.

37. Πρβλ. τη διαρρύθμιση και ειδικότερα το θρανίο του Δωματίου 32 της Οικίας G στην Ασίνη, R. Hägg, "The House Sanctuary at Asine Revisited", στο R. Hägg & N. Marinatos (επιμ.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Stockholm 1981), 91-94.

38. E. Konsolaki-Yannopoulou, "New Evidence for the Practice of Libations in the Aegean Bronze

Εικ. 17. Μέθανα, Άγ. Κωνσταντίνος. Το μεγαροειδές Κτίριο Ζ. Από τα δυτικά.

Στη βορειοδυτική γωνία, στα αριστερά της κύριας εισόδου, υπήρχε μια μικρή εστία κατασκευασμένη με μερικές πλακαρές πέτρες. Στο εσωτερικό της βρέθηκε άφθονη στάχτη με κατάλοιπα καμένων ζωικών οστών.

Το Δωμάτιο G απέδωσε δύο γυναικεία ειδώλια, ένα Πρωτο-Φί και ένα Φ της ομάδας Β,[39] καθώς και λίγα θραύσματα από ειδώλια ζώων. Τα δύο γυναικεία ειδώλια αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, αν λάβουμε υπόψη τη σπανιότητα των γυναικείων μορφών μέσα στην πληθώρα των έργων πηλοπλαστικής που βρέθηκαν στο Δωμάτιο Α, σε αναθηματική χρήση. Ενδεχομένως το Δωμάτιο G είχε και αυτό κάποια θρησκευτική λειτουργία, που θα ήταν μάλλον περιστασιακού χαρακτήρα.

Το μεγαροειδές Κτίριο Ζ *(Εικ. 17)* είχε σωζ. μήκος 18 μ. και ήταν επίσης στραμμένο προς Δ. Στην πρόσοψή του είχε ένα βαθύ πρόπυλο, που οδηγούσε σε έναν προθάλαμο και από εκεί σε ένα ευρύχωρο κύριο δωμάτιο. Πίσω από το τελευταίο υπήρχε ένα ακόμη δωμάτιο, που δεν επικοινωνούσε με το υπόλοιπο κτίριο. Το κύριο δωμάτιο ήταν εφοδιασμένο με μια μεγάλη κεντρική εστία, περίπου ορθογώνια στην κάτοψη, που ήταν στρωμένη με λίθινες πλάκες λαξευμένες από ντόπιο ανδεσίτη. Πάνω στις πλάκες βρέθηκε ένα παχύ στρώμα στάχτης με υπολείμματα από καμένα οστά ζώων. Δίπλα στην εστία αποκαλύφθηκαν δύο λίθινες βάσεις κιόνων, αλλά ήταν μετακινημένες από την αρχική τους θέση.

Το Κτίριο Ζ είχε οπωσδήποτε επίσημο χαρακτήρα και θα μπορούσε να χρησίμευε ως έδρα ενός αξιωματούχου που διοικούσε το ιερό. Η παρουσία αυτού του μεγάρου στην ΥΕ ΙΙΙ εγκατάσταση του Αγίου Κωνσταντίνου επιβεβαιώνει τη μεγάλη σημασία του μυκηναϊκού ιερού των Μεθάνων, η οποία άλλωστε είχε καταδειχθεί από το εντυπωσιακό σύνολο των πήλινων ειδωλίων που βρέθηκαν στο Δωμάτιο Α, μαζί με διάφορα σκεύη τελετουργικής χρήσης, κατά την πρώτη ανασκαφή.[40]

Age", στο R. Laffineur & R. Hägg (επιμ.), *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age* (Aegaeum 22, Liège & Austin 2001), 216-217, πίν. LXIXa.

39. Για την τυπολογία των ομάδων Α και Β των φίσχημων ειδωλίων βλ. E. B. French, "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *BSA* 66 (1971), 116.

40. Βλ. Ε. Κονσολάκη, «Μέθανα, Άγιος Κωνσταντίνος», *ΑΔ* 46 (1991), Χρονικά Β1, 71-74.

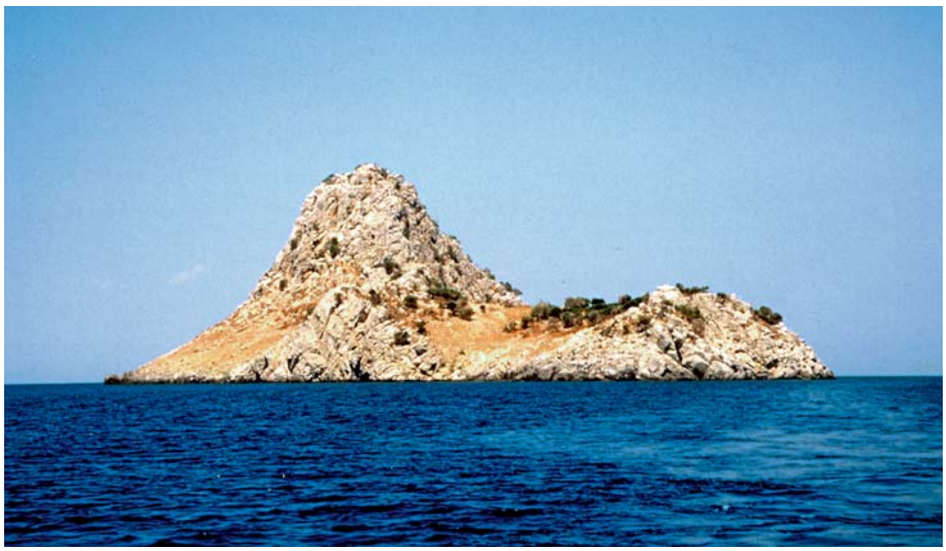

Εικ. 18. Το νησάκι Μόδι ή Λιοντάρι, από Δ.

Νησάκι Μόδι

Στην υστερομυκηναϊκή περίοδο εμφανίζεται μια νέα εγκατάσταση στο νησάκι Μόδι,[41] που βρίσκεται περίπου 1 χλμ. ανατολικότερα από τον Πόρο (*Εικ. 1*, θέση 4). Το Μόδι είχε εξερευνήσει πρώτος, πριν από πολλά χρόνια, ο γνωστός δημοσιογράφος κ. Άδωνις Κύρου,[42] στον οποίο οφείλονται και πολλές άλλες αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

Το Μόδι ή Λιοντάρι *(Εικ. 18)* σήμερα είναι μια ακατοίκητη και άγονη βραχονησίδα. Το μήκος του είναι περίπου 900 μ. και το πλάτος του δεν ξεπερνά τα 300 μ. Τον κύριο όγκο του νησιού αποτελεί ένα απότομο κωνικό ύψωμα, η κορυφή του οποίου φθάνει σε ύψος 109 μ. πάνω από τη στάθμη της θάλασσας. Δυτικότερα από αυτό, μετά από ένα στενό διάσελο, υπάρχει ένα χαμηλότερο επίμηκες ύψωμα με κάπως ομαλότερα πρανή, αλλά το βραχώδες έδαφος είναι παντού τραχύ και δύσβατο. Οι απόκρημνες ακτές του νησιού και το μεγάλο βάθος του βυθού σε όλη την περιφέρειά του δεν προσφέρουν πουθενά εύκολο αγκυροβόλιο.

Παρά τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης και το δυσκολοπρόσιτο του νησιού, τα επιφανειακά ίχνη αρχαίων κτιρίων και τα διάσπαρτα μυκηναϊκά όστρακα μαρτυρούν μια πυκνή κατοίκησή του στην όψιμη υστεροελλαδική περίοδο. Μικρής διάρκειας ανασκαφική έρευνα στο βορειοδυτικό και στο νοτιοανατολικό πρανές του κεντρικού διάσελου έφερε στο φως κάποια κτιριακά κατάλοιπα των υστερομυκηναϊκών χρόνων. Στο βορειοδυτικό πρανές αποκαλύφθηκε ένα μικρό διμερές κτίσμα και στο νοτιοανατολικό πρανές ένα άλλο, στενόμακρο κτίριο (διαστ. περίπου 7×2 μ.), διαιρεμένο και αυτό εσωτερικά σε δύο χώρους. Στην επίχωση του στενόμακρου κτιρίου βρέθηκε ένα τμήμα από σκυφοειδή κρατήρα (FS 282) του Εικονιστικού Ρυθμού.[43] Το αγγείο αυτό αποτελεί αξιόλογο δείγμα της ύστερης φάσης

41. Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Η μυκηναϊκή εγκατάσταση στο νησάκι Μόδι της Τροιζηνίας», στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα & Μ. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου. Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο* (Λαμία 1999, Αθήνα 2003), 417-432· Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Η Υστερομυκηναϊκή εγκατάσταση στην ερημονησίδα Μόδι του Σαρωνικού», στο *Έπαθλον*, 171-198.
42. Βλ. Κύρου (1990), 27, 85-86, 116-126, 128.
43. Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, «Μυκηναϊκός εικονιστικός κρατήρας από το Μόδι της Τροιζηνίας», στο Α. Αλεξανδρή & Ι. Λεβέντη (επιμ.), *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή* (Αθήνα 2001), 43-50.

Εικ. 19. Νησάκι Μόδι. Κτιριακό συγκρότημα των υστερομυκηναϊκών χρόνων.

(12ος αιώνας π.Χ.) του Εικονιστικού Ρυθμού της ηπειρωτικής Ελλάδας και πιθανότατα μεταφέρθηκε εδώ από ένα αργολικό εργαστήριο, με προορισμό την εξαγωγή του σε κάποιο από τα εμπορικά κέντρα της εποχής.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού, πάνω από την απότομη βραχώδη ακτή, υπάρχει ένα ευρύ επίπεδο πλάτωμα. Εδώ έγινε ένας επιφανειακός καθαρισμός των λειψάνων ενός μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος *(Εικ. 19)*, το οποίο, όπως έδειξαν τα κεραμικά ευρήματα από το στρώμα της καταστροφής του, ήταν σε χρήση έως τη μέση ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Η διαρρύθμιση αυτού του συγκροτήματος δείχνει καλή εκμετάλλευση και οργάνωση του διαθέσιμου επίπεδου χώρου, γεγονός που φαίνεται να υποδηλώνει την εφαρμογή ενός οικοδομικού σχεδίου. Στο στρώμα του δαπέδου ενός των δωματίων βρέθηκε ένας χάλκινος μικρογραφικός τροχός με τέσσερις ακτίνες που απολήγουν σε πειόσχημα στελέχη προς την περιφέρεια[44] *(Εικ. 20α)*.

Στα επιφανειακά ευρήματα από το Μόδι συμπεριλαμβάνονται και μερικά άλλα χάλκινα αντικείμενα, που υποδεικνύουν εισαγωγή και διακίνηση υλικού πλούτου. Από την παλαιά περισυλλογή του Α. Κύρου προέρχονται ένας άλλος χάλκινος τροχίσκος *(Εικ. 20β)*, με οκτώ ευθύγραμμες ακτίνες,[45] και ένας αμφίστομος πέλεκυς από χυτό χαλκό *(Εικ. 20γ)*, με ελλειπτική οπή για τη στερέωση του στειλεού (τύπος Β).[46] Κατά την πρόσφατη επιφανειακή εξερεύνηση στο νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού βρέθηκε τυχαία ένα τεμάχιο από πλακοειδή μάζα καθαρού χαλκού,[47] δηλαδή χύμα χαλκού σε πρωτογενή μορφή, που ασφαλώς θα προοριζόταν για το ανταλλακτικό εμπόριο. Τόσο τα κινητά ευρήματα όσο και τα κτιριακά κατάλοιπα της υστερομυκηναϊκής εγκατάστασης στο Μόδι μαρτυρούν την ύπαρξη μιας καλά οργανωμένης, εύπορης κοινότητας, και όχι απλώς μιας ομάδας φτωχών κτηνοτρό-

44. Πρβλ. έναν όμοιο τροχίσκο από τον θαλαμωτό τάφο 22 της Δειράδος του Άργους, Deshayes (1966), 60, 203, πίν. XXIV:8 και LX:5. Βλ. επίσης *CMS* V, αρ. 34, όπου το αντικείμενο αυτό ερμηνεύεται ως σφραγίδα. Αντίστοιχα σφραγίσματα σε θραύσματα ΥΕ ΙΙΙ αγγείων έχουν βρεθεί στην Τίρυνθα και στην Ασίνη, βλ. *CMS* V, αρ. 572, και *CMS* VS 1B, αρ. 54.
45. Για αντίστοιχα παραδείγματα τροχίσκων με 6 ακτίνες, χάλκινων ή μολύβδινων, βλ. H. Matthäus, "Italien und Griechenland in der ausgehenden Bronzezeit", *JdI* 95 (1980), 124-128, εικ. 12-16.
46. Για τον τύπο Β (παραλλαγή 1b), βλ. Deshayes (1960), I, 257 και II, 107-108.
47. Για την ανάλυση του υλικού βλ. Ι. Μπασιάκος, «Πρώτες ύλες και μετασχηματισμός τους στον ΠΕ οικισμό του Κάβου Βασίλη (Πόρος) και στην ΥΕ εγκατάσταση στο Μόδι», στο *Έπαθλον*, 206, πίν. 2.

Εικ. 20α-γ. Χάλκινοι τροχίσκοι και αμφίστομος πέλεκυς από το Μόδι.

φων ή ευκαιριακών πειρατών, όπως θα περίμενε κανείς σε ένα τόσο δυσκολοπρόσιτο και κακοτράχαλο μέρος.

Η μυκηναϊκή κεραμική που βρέθηκε στο Μόδι δείχνει κάποια κατοίκηση του χώρου από την όψιμη ΥΕ ΙΙΙΒ, αλλά η πυκνή οικοδόμηση πρέπει να γίνεται στη διάρκεια της πρώιμης και μέσης ΥΕ ΙΙΙΓ, περίοδοι στις οποίες αντιστοιχεί και ο κύριος όγκος των ευρημάτων. Όπως είναι γνωστό, στις τελευταίες φάσεις της υστεροελλαδικής εποχής φαίνεται να επικρατεί ένα κλίμα ανασφάλειας και παρατηρούνται μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών. Οι οικισμοί, όμως, που επιβιώνουν μετά την καταστροφή των ανακτόρων και εκείνοι που ιδρύονται τώρα γνωρίζουν μια νέα, σύντομη εποχή ευημερίας. Ταυτόχρονα το ναυτικό εμπόριο, που είχε δεχθεί μεγάλο πλήγμα με την κατάρρευση της ανακτορικής οικονομίας, ανθίζει και πάλι.

Το νησάκι Μόδι βρισκόταν στη συμβολή των δρόμων της θαλάσσιας επικοινωνίας της βορειοανατολικής Πελοποννήσου με τον ευρύτερο αιγαιακό χώρο. Καθώς ήταν από τη φύση του οχυρό και δυσπόρθητο, αποτελούσε ένα πραγματικό φρούριο καταμεσής της θάλασσας και θα ήταν οπωσδήποτε κατάλληλο για να χρησιμεύσει ως σταθμός μεταφόρτωσης και φύλαξης των εμπορευμάτων των μακρινής προέλευσης πλοίων που έκαναν το «διεθνές» ανταλλακτικό εμπόριο στα ανήσυχα χρόνια της ΥΕ ΙΙΙΓ. Από εκεί τα εμπορεύματα ήταν εύκολο να μεταφερθούν με άλλα, μικρότερα πλοία στα κοντινά μυκηναϊκά λιμάνια. Έναν τέτοιο τρόπο διεξαγωγής του ναυτικού εμπορίου στους υστερομυκηναϊκούς χρόνους υποδηλώνει και το φορτίο του μικρού πλοίου που ναυάγησε γύρω στο 1200 π.Χ. κοντά στο ακρωτήριο των Ιρίων του Αργολικού, μεταφέροντας κεραμικά προϊόντα που δεν προέρχονταν μόνον από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και από τη μακρινή Κύπρο και την Κρήτη.[48] Ένα άλλο μυκηναϊκό ναυάγιο, που δεν έχει ακόμη ανελκυσθεί, ανακαλύφθηκε κατά τις πρόσφατες έρευνες του Ι.ΕΝ.Α.Ε. κοντά στο νοτιοδυτικό άκρο του νησιού.[49] Όπως φαίνεται,

48. Γ. Λώλος, «Ναυάγιο ακρωτηρίου Ιρίων (1994): ΙΙ. Τα κεραμεικά ευρήματα», *Ενάλια* V, τεύχ. 3-4 (1993, έκδ. 1999), 18-25· Y. Lolos, "The Cargo of Pottery from the Point Iria Wreck: Character and Implications", στο W. Phelps, Y. Lolos & Y. Vichos (επιμ.), *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC.* (Athens 1999), 43-58· Χ. Αγουρίδης, «Το ναυάγιο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο ακρωτήριο των Ιρίων του Αργολικού», στο *Αργοσαρωνικός*, τόμ. Α, 149-158.
49. Χ. Αγουρίδης, «Ενάλια αρχαιολογική έρευνα Αργολικού. Ερευνητική περίοδος 2003», *Ενάλια* VIII (2004), 28-44.

λοιπόν, το Μόδι θα μπορούσε άνετα να ενταχθεί, ως ναυτικός σταθμός για τη μεταφόρτωση εμπορευμάτων, στο ευρύτερο πλέγμα του διαμετακομιστικού εμπορίου των όψιμων φάσεων του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Συντομογραφίες

Αργοσαρωνικός	Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Ε., επιμ. (2003). *Αργοσαρωνικός. Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού* (Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998), τόμ. Α-Β. Αθήνα.
Alt-Ägina III.1	Walter, H. & F. Felten (1981). *Alt-Ägina* III.1. *Die vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen, Häuser, Funde*. Mainz.
Έπαθλον	Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Ε., επιμ. (2007). *Έπαθλον. Αρχαιολογικό Συνέδριο προς τιμήν του Αδώνιδος Κ. Κύρου* (Πόρος, 7-9 Ιουνίου 2002), τόμ. Α. Αθήνα.
Keos IX	Wilson, D. E. (1999). *Keos* IX. *Ayia Irini: Periods I-III. The Neolithic and Early Bronze Age Settlements.* 1: *The Pottery and Small Finds*. Mainz.
Lerna IV	Wiencke, M. H. (2000). *Lerna* IV. *The Architecture, Stratification and Pottery of Lerna III.* Princeton.
Orchomenos III	Kunze, E. (1934). *Orchomenos* III. *Die Keramik der frühen Bronzezeit*. München.
Tiryns IV	Müller, K. (1938). *Tiryns* IV. *Die Urfirniskeramik.* München.

Βιβλιογραφία

Amiran, R. (1963-69). *Ancient Pottery of the Holy Land*. Jerusalem.

Deshayes, J. (1966). *Argos. Les fouilles de la Deiras*. Paris.

Deshayes, J. (1960). *Les outils de bronze, de l'Indus au Danube*. Paris.

Hogarth, D. G. (1920). *Hittite Seals, with Particular Reference to the Ashmolean Collection.* Oxford.

Hope-Simpson, R. & Dickinson, O. T. P. K. (1979). *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age I*: *The Mainland and Islands.* SIMA 52. Göteborg.

Θεοχάρης, Δ. Ρ. (1953-54). «Ασκηταριό. Πρωτοελλαδική ακρόπολις παρά την Ραφήναν», *ΑΕ* (έκδ. 1961), τόμ. Γ, 59-76.

Κύρου, Α. (1990). *Στο σταυροδρόμι του Αργολικού*. Αθήνα.

Lamb, W. (1936). *Excavations at Thermi in Lesbos*. Cambridge.

Matz, F. (1928). *Die frühkretischen Siegel*. Berlin & Leipzig.

Mylonas, G. (1959). *Aghios Kosmas. An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*. Princeton.

Pelon, O. (1976). *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*. Paris.

Podzuweit, C. (1979). *Trojanische Gefässformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten*. Mainz.

Φαράκλας, Ν. (1972). *Τροιζηνία, Καλαύρεια, Μέθανα.* Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 10. Αθήνα.

New prehistoric finds from Troezenia

Eleni Konsolaki-Yannopoulou

The excavations conducted in the province of Troezenia in the decade 1995-2005 provided important new information about that region of the Saronic Gulf in the Bronze Age.

At Kavos Vassili, a small promontory in northeastern Poros, an Early Bronze Age II site of major significance was discovered. The whole extent of the settlement, as indicated by the surface house remains and the scatter of Early Helladic pottery sherds, may be estimated to ca. 1.5 acres. To date three large main buildings have been excavated along with three subsidiary structures, all which are radially distributed towards the unexplored center of the settlement.

On the hill of Megali Magoula, 2 km west of Galatas, the remains of a Middle Helladic II settlement were uncovered, as well as three Early Mycenaean tholos tombs, all plundered in antiquity. Tomb 1 was an exceptionally large tholos of Pelon's Class C. Tomb 2 was very small and belonged to Pelon's Class A, which is very rare in the NE Peloponnese. Tomb 3 was built above the ground and had neither a *stomion* nor a *dromos*; it consisted solely of a circular chamber with a *trilithic* entrance, similar to the entrance of Cretan (Early Minoan-Middle Minoan) circular tombs, which have been considered as the precursors of Mycenaean tholoi.

The continued investigations at the sanctuary site of Aghios Konstantinos on Methana brought to light new Mycenaean structures to the north and to the west of the modern church. Most important were Room G, a spacious hall lying immediately to the north of the church, and Building Z, a substantial *megaron*, standing free in an open area, ca. 15 m further to the north. That *megaron* may have housed a religious official responsible for the administration of the adjacent sanctuary.

On the islet of Modi, situated ca. 1 km off the east coast of Poros, a Late Mycenaean establishment was investigated, which may have played the role of a transit post in the maritime trade of the Late Helladic IIIC. This hypothesis is supported by some imports of intrinsic value (pictorial crater, part of a copper ingot, solid cast bronze double axe, miniature bronze wheels etc.), most probably transported here in order to be trans-shipped to their final destination.